

di (Münzirî, III, 506-507; Ebû Şâme el-Makdisî, s. 168; Zehebî, XXIII, 97-99; Sübkî, V, 144-145; İbn Tağrıberdî, VI, 313-314).

Kemâleddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 640/1242). Dimaşk'ta doğdu; "es-Sâhibü'l-celîl" lakabıyla meşhurdur. Devrindeki birçok hocadan ders okudu. Ebû Tâhir Berekât b. İbrâhîm, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi ve bir grup Bağdatlı âlimden icâzet aldı. Dimaşk ve Mısır'da bazı hocalardan hadis tahsil etti. Herkesten saygı gören bir insandı. Devlet idaresinde görev aldı ve böylece hem kendisi hem de kardeşleri nüfuz sahibi oldular. Kemâleddin 1240'ta el-Melikü's-Sâlih Necmeddin tarafından Yafa Kontu Theobald'a Navarra (Nebre) kralına elçi olarak gönderildi. Kerek hâkimi Nâsir Dâvûd b. Muazzam'a karşı sevk edilen ordunun başkumandanlığına getirildi. Yapılan savaşta Mısırlılar yenilgiye uğradılar. Kemâleddin esir alındı ise de daha sonra Nâsir onu serbest bıraktı. 13 Safer 640'ta (12 Ağustos 1242) Gazze'de vefat etti ve oraya defnedildi. Kardeşi Muînüddin kabrinin üzerine bir kubbe yaptırdı. Zehirlenerek öldürüldüğü de söylenmektedir (Münzirî, III, 598; Zehebî, XXIII, 99; İbn Tağrıberdî, VI, 345).

Muînüddin Hasan b. Muhammed b. Ömer (ö. 643/1246). Dimaşk'ta doğdu. el-Melikü'l-Kâmil zamanında devlet hizmetine girip el-Melikü's-Sâlih Necmeddin zamanında vezir oldu. Cömertliğiyle tanınırdı. Necmeddin tarafından Ba'lebek Valisi Sâlih İsmâil b. Ebû Bekir b. Eyyûb ile savaşmak ve Dimaşk'ı ondan almak üzere gönderildi. Altı ay süren kuşatmadan sonra Dimaşk Kalesi'ne girdi ve şehri ele geçirdi; fakat birkaç ay sonra hastalanarak Dimaşk'ta vefat etti (24 Ramazan 643/12 Şubat 1246) (Zehebî, XXIII, 100; İbn Kesîr, XIII, 171; İbn Tağrıberdî, VI, 352-353).

Fahreddin Yûsuf b. Muhammed b. Ömer (ö. 647/1250). Dimaşk'ta doğdu; "melikü'l-ümerâ" ve "es-sâhibü'l-kebîr" lakabıyla meşhurdur. el-Melikü'l-Kâmil onu 1217'de Abbâsî halifesine, 1227'de de İmparator II. Frederick'e elçi olarak gönderdi. el-Melikü'l-Kâmil devrinde önemli görevlerde bulundu. el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah b. Eyyûb tahta geçmez geçmez Fahreddin'i görevden uzaklaştırmayı düşündü. Ancak Haçlı istilâsı karşısında bu düşüncesini gerçekleştiremedi. Fahreddin Mansûre'de Haçlılar'a karşı savaşmış, yanındakilerin çoğu kaçtığı halde o savaşmaya devam etmiş ve sonunda şehid düşmüştür. Malları yağı-

ma edilmiş, evi yıkılmış ve emrindeki insanlar tarafından her türlü ihanete uğramıştır. Cenazesi Kahire'de defnedilmiştir (4 Zilkade 647/8 Şubat 1250) (geniş bilgi için bk. İBN HAMEVEYH, Fahreddin).

Tâceddin Ebû Muhammed Abdullah (Abdüsselâm) b. Ömer b. Ali b. Muhammed b. Hameviyye el-Cüveynî (ö. 642/1244). Dimaşk'ta doğdu ve orada İbn Asâkir ve diğer meşhur muhaddislerden hadis dersleri aldı. 593'te (1196-97) Dimaşk'tan ayrılarak Kudüs ve Mısır üzerinden Kuzey Afrika'ya geçti. Muvahhidler'den Ya'kûb b. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mansûr ve Muhammed en-Nâsir'in hizmetine girdi ve yedi yıl kadar orada kaldı (geniş bilgi için bk. İBN HAMEVEYH, Tâceddin).

Sa'deddin Muhammed b. Müeyyed b. Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Hameviyye el-Cüveynî (ö. 650/1252). Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'nın müridlerinden olup Sadreddin Konevî de onun sohbetlerinde bulunmuştur. Bir müddet Dimaşk'ta ikamet etti, sonra Horasan'a döndü. Mezarı Bahrâbâd'dadır. "Ulûmü'l-hakâ'ik" (Kahire 1328) ve yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan *Maḥbûbü'l-kulûb, Mefâtîhu'l-esrâr, Secencelü'l-ervâh, Hakâ'iku'l-hurûf* gibi eserleriyle çeşitli risâleleri vardır (geniş bilgi için bk. SA'DEDDİN-i HAMMÜYE).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, II, 366-369; III, 267; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 230; IV, 230-232; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, I, 63-64; X, 63-64; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 46; XII, 400; a.mif., *el-Lübâb*, I, 392; Münzirî, *et-Tekmilâ*, I, 178-179; III, 15-16, 186, 506-507, 598, 638; Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Rauzateyn: Terâcîmü ricâlil-karneyn*, Beyrut 1947, s. 84, 125, 168, 174; İbnü's-Sâbûnî, *Kitâbü Tekmilâti İkmâli'l-İkmâl*, Beyrut 1406/1986, s. 81-83, 85-86; Melikü'l-Eşref er-Resûlî, *el-'Ascedü'l-mesbûk* (nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im), Bağdad 1395/1975, s. 515, 571-572; Muhammed b. İbrâhîm el-Cezerî, *Havâdisü'z-zamân*, Gota Ktp., nr. 1559-1561, vr. 51-52; Zehebî, *A'lämü'n-nübelâ*, XIV, 486-487; XVI, 492-493; XIX, 597-598; XXII, 79-80; XXIII, 96-99, 100-102; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 670-671; Safedî, *el-Vâfî*, III, 28; IV, 259; Sübkî, *Ṭabaḳât*, V, 40, 144-145; VI, 97; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 211; XIII, 93, 165, 171, 178; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 84; İbn Tağrıberdî, *en-Nücmü'z-zâhir*, VI, 251, 313-314, 345, 350, 352-353, 363; Câmî, *Nefehât*, s. 485-487; Makkarî, *Nefhu't-tib*, III, 99-105, 509-510; *Keşfü'z-zunûn*, II, 999; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 95; V, 218, 238-239; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 461; II, 110; *İzâhu'l-meknûn*, II, 32, 113, 473; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 803; Louis Massignon, "Hamevî", *IA*, V/1, s. 189; H. L. Gottschalk, "Awlâd al-Shaykh", *El²* (İng.), I, 765-766.

MUHAMMED ABDÜLKÂDİR HIREYSÂT

BENÎ İSRÂİL

(bk. İSRÂİL).

BENÎ KURAYZA GAZVESİ

(عزوة بني قريظة)

Hendek Gazvesi'nden (5/627) sonra Medine'deki son yahudi kabilesi Benî Kurayza üzerine tertip edilen gazve (bk. KURAYZA).

BENÎ MÛSÂ

(بنو موسى)

Mûsâ b. Şâkir'in, IX. yüzyılda geometri ve astronomi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Muhammed, Ahmed ve Hasan adlı üç oğlu.

Kaynakların gençliğinde eşkiyalık yaptığını söylediği Mûsâ b. Şâkir, Me'mûn ile Horasan'da (Merv) bulunduğu sırada (809-813) dostluk kurmuş ve onun 198 (813) yılında halife olması üzerine üç oğlu ile beraber Bağdat'a yerleşip astronomi ve astroloji ile meşgul olarak kısa zamanda "el-müneccim" unvanını almıştır. Mûsâ'nın ölümünden sonra Me'mûn onun üç oğlunun yetiştirilmesini üzerine almış ve İshak b. İbrâhîm el-Mus'abî'yi kendilerine vasî tayin etmiştir. Üç kardeş, tanınmış astronom ve astrolog Yahyâ b. Ebû Mansûr tarafından Halife Me'mûn'un kurmuş olduğu Beytülhikme adı verilen akademiye yetiştirilmişler ve buranın zengin kütüphanesinde faydalanarak kısa zamanda bilgilerini genişletme imkânını bulmuşlardır. Me'mûn'un halifeliği zamanında (813-833) İslâm âleminde müsbet ilimlerin gelişmesinde ve orijinal eserlerin yazılmasında çok önemli rol oynayan bu üç kardeş, çeşitli dillerden Arapça'ya tercüme ettirdikleri eserler üzerinde çalışmışlar, bunlara ilâveler yapmışlar ve kendileri de yaptıkları keşiflerle ilim âleminde haklı bir şöhrete kavuşmuşlardır.

Benî Mûsâ'nın en ünlüsü olan Ebû Ca'fer Muhammed (ö. 259/873), geometri ve astronomi ile ilgili olmak üzere Öklid'in *Uşûlü'l-hendese*'si, Batlamyus'un *el-Mecisî*'si gibi eserler üzerinde çalışmış, mantık ve felsefeyle ilgilenmiş, ayrıca siyasetle de uğraşarak Müstaîn'in (862-866) halife seçilmesinde rol oynamıştır. Anadolu'ya da giden Ebû Ca'fer Muhammed, Sâbit b. Kurre el-Harrânî gibi meşhur bir ilim adamını Harran'-

dan Bağdat'a getirmiştir. Huneyn b. İshak ile Sâbit b. Kurre onun için birçok eseri Arapça'ya tercüme etmişler, ayrıca Sâbit b. Kurre onun telif ettiği eserleri de gözden geçirerek gerekli düzeltmeleri yapmıştır. Diğer kardeşlerden Ahmed b. Mûsâ mühendislik ve mekanik (hiyel) alanlarında uzman olmuş, Hasan ise büyük bir geometri bilgini olarak ün kazanmıştır.

Çeşitli sahalarda kullanılan otomatik cihazlara karşı büyük bir ilgi duyan Halife Mûtevekkil-Alellah (847-861) zamanında bu üç kardeş çok önemli kişiler haline gelmişlerdir. Bunlar servetlerinin önemli bir kısmını müsbet ilimlerin gelişmesine harcamışlar, Bizans'a adamlar göndererek çok büyük paralar karşılığında ilmi kitaplar satın almışlar ve bu arada Bizans'tan Kustâ b. Lûkâ'yı da Bağdat'a getirmişlerdir. Ayrıca ayda 500 dinar ödeyerek Beytülhikme'de özellikle Huneyn b. İshak ve Sâbit b. Kurre'ye tercüme yaptırılmışlardır. Benî Mûsâ'nın çeşitli sebeplerden dolayı meşhur filozof Kindî'ye karşı büyük bir kin besledikleri ve bir yolu bularak kütüphanesine el koydukları, fakat Kindî'nin bir matematik formülünü çözme karşılığında kütüphanesini tekrar elde ettiği bilinmektedir.

Halife Me'mûn dünyanın enlem ve boy-lamını ölçmek üzere Benî Mûsâ'yı görevlendirmiş, onlar da bir grup bilginle birlikte biri Bağdat'ın kuzeyindeki Sincar ovasında, diğeri de güneydeki Küfe ovasında iki ayrı ölçüm yapmışlardı. Bunun için belirli bir noktada kutup yıldızının

yüksekliği tesbit edilerek bir derece artıncaya kadar kuzeye yürünmüş, aynı deney güney yönünde de tekrarlanmıştı. Sonuçta bir derecelik açıya tekabül eden mesafenin $106 \frac{2}{3}$ km. olduğu anlaşılmış, bir meridyen yayı 360 derece olduğuna göre dünyanın çevresinin $360 \times 106 \frac{2}{3} = 38.400$ km. olduğu tesbit edilmiştir (bk. İbn Hallikân, V, 162-163).

Eserleri. Benî Mûsâ'nın eserlerinin tamamı günümüze kadar gelmemiştir. İbnü'n-Nedîm'in (*el-Fihrist*, s. 378-379) ve İbnü'l-Kıftî'nin (*İhbarü'l-'ulemâ*, s. 208) verdikleri listelerdeki kitapların hepsi onlara ait olmayıp bazıları Huneyn b. İshak ile Sâbit b. Kurre'nin tercüme veya telifleridir. Benî Mûsâ'ya isnat edilen eserlerin kardeşlerden hangisi tarafından yazıldığı kesin olarak ortaya konulamamakta, çoğunun üçü veya ikisi tarafından birlikte, bazılarının ise içlerinden biri tarafından yazılmış olduğu sanılmaktadır (İA, VIII, 660). Bu kitapların en önemlileri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Hiyel*. Mekanik ilmine dair önemli bir eser olup Vatikan (nr. 317), Gotha (Ahlwardt, nr. 5562; Pertsch, nr. 1349) ve Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 3474) kütüphanelerinde üç yazma nüshası mevcuttur. Almanca'ya kısmî (Sarton, I, 561), İngilizce'ye ise Donal R. Hill tarafından tam bir çevirisi yapılmıştır (*The Book of Ingenious Devices [Kitâb al-Hiyâl] by the Banû [Sons of] Mûsa bin Shâkir*, London 1979; eserin mekanik tarihindeki ve özellikle su mühendisliğindeki yeri için bk. Hauser-Wiedemann, *Isl.*, s. 55-93, 268-291; Hill, *Proceedings of the First International Symposium ...*, II, 222-237). 2. *Kitâbü Ma'rifeti mesâhati'l-eshkâl-i-basıta ve'l-küriyye*. Kürelerin ölçülmesi, açının üç eşit parçaya bölünmesi ve iki kemiyet arasındaki orantı konularını ihtiva eden eser Gherardo da Cremona tarafından Latince'ye çevrilmiştir (*Der liber trium fratrum de geometria*, Halle 1885). Kitabın Arapça neşri de vardır (Haydarâbâd 1940; yazma nüshaları için bk. Sezgin, V, 251-252). 3. *Kitâb fi'l-Karastûn*. Terazi ve ölçme teorileriyle ilgili önemli bir eserdir (İbnü'n-Nedîm, s. 379). 4. *Kitâbü'l-Maħrûât*. Koni kesitleri hakkında yazılmış bir eserdir. Bazı kaynaklara göre bu eser Pergeli Apollonios'un *Konika* adlı eserinin Hilâl el-Himsî ve Sâbit b. Kurre tarafından yapılan Arapça çevirisine dayanmaktadır (nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 383; Benî Mûsâ'nın bunların dışında kaleme aldıkları söyle-

nen diğer eserleri için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 238-241; *Suppl.*, I, 383; Sezgin, V, 251-252; VI, 147-148; VII, 129-130).

BİBLİYOGRAFYA :

The Book of Ingenious Devices (Kitâb al-Hiyâl) by the Banû (Sons of) Mûsa b. Shâkir (trc. D. R. Hill), Bostan-London 1979; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 378-379; İbnü'l-Kıftî, *İhbarü'l-'ulemâ*, s. 208; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 162-163; Suter, *Die Mathematiker*, s. 20-21; a.mlf., "Über die Geometrie der Söhne des Mûsâ ben Shâkir", *Bibliotheca Mathematica*, III/3, Leipzig 1902, s. 259-272; Şerefeddin [Yaltkaya], *Meşâhîr-i Mühendisîn-i Arabdan Benî Mûsâ'nın Terceme-i Halleri: Bazı Ameliyyât-ı Mahsûsaları*, İstanbul 1323; F. Hauser, "Über das Kitâb al-Hiyâl-das Werk über die sinnreichen Anordnungen der Banû Mûsâ", *Abhandlungen zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin*, Erlangen 1922; a.mlf. — E. Wiedemann, "Über Trinkgefäße und Tafelaufsätze nach al-Gazari und den Banû Mûsâ", *Isl.*, sy. 8 (1918), s. 55-93, 268-291; Brockelmann, *GAL*, I, 238-241; *Suppl.*, I, 382-383; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 92-94; Sezgin, *GAS*, V, 246-252; VI, 147-148; VII, 129-130; Donald R. Hill, "Medieval Arabic Mechanical Technology", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, 222-237; a.mlf., "The Banû Mûsâ and their Book of Ingenious Devices", *History of Technology*, II, London 1977, s. 39-75; Sarton, *Introduction*, I, 560-561; J. al-Dabbagh, "Banû Mûsâ", *DSB*, I, 443-446; Atilla Bir, "Banu Musa'nın 'Kitab al-Hiyal' Adlı Eserindeki Otomatik Kontrol Düzenleri", *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14-18 Eylül 1981*, İstanbul 1982, s. 85-92; M. Steinschneider, "Die Söhne des Mûsâ ben Shâkir", *Bibliotheca Mathematica*, I, Leipzig 1887, s. 44-48, 71-75; J. Ruska, "Mûsâ", *IA*, VIII, 660; D. Pingree, "Banû Mûsâ", *EI*, III, 716-717.

KÂZİM ÇEÇEN — ATILLA BİR

BENİ MUSTALİK GAZVESİ

(غزوة بنى مصطلق)

Mekkeli müşriklerin müttefiki olan Benî Mustalik'e karşı Hendek Gazvesi'nden (5/627) kısa bir süre önce tertip edilen gazve (bk. MUSTALİK).

BENİ SASRÂ

(بنو صصرى)

Birçok âlim ve devlet adamı yetiştiren Şamlı bir aile.

Ailenin ismi, klasik kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Sasrâ adındaki atalarından gelmektedir. Sasrâ kelimesi Sasrî, Sasarfî, Sasarrî, Sasarrâ, Sa-

Benî Mûsâ kardeşler tarafından yazılan *Kitâbü'l-Hiyel*'in resimli bir sayfasından ayrıntı (TSMK, III. Ahmed, nr. 3474, vr. 35^b)

